

Кукіна Наталя Володимирівна

к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки

Таврійський державний агротехнологічний університет, м. Мелітополь

Бакіна Тетяна Володимирівна

к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки

Таврійський державний агротехнологічний університет, м. Мелітополь

ОЦІНКА ЕКСПОРТУ ЯК ВАЖЕЛЯ КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. Проведено факторний аналіз експорту країни. Побудовано когнітивну карту факторів експорту. Встановлено цільовий фактор та факторизажелі експортного потенціалу національної економіки. Розроблено сценарне моделювання системи підвищення експорту. Обґрунтовано спонукаючі важелі ефективного використання експортного потенціалу.

Ключові слова. Експорт, експортний потенціал, когнітивний аналіз, конкурентоздатність, факторний аналіз.

Постановка проблеми. Розвиток міжнародних відносин країни, як структурного елементу ефективної моделі розвитку економіки, виправдав себе у часі. Він увійшов у національну економіку, консолідував зусилля українських товаровиробників і домогосподарств навколо розвитку конкурентоспроможності України в цей непростий час тривалих трансформаційних перетворень у державі. Всі проблеми, з якими зіштовхнулася країна на світовому ринку, ще свіжі в пам'яті та й на сьогодні більшість з них залишаються актуальними, особливо ті, що базуються на необхідності підвищення розміру сальда торгівельного балансу як об'єктивної потреби будь-якої конкурентоздатної національної системи господарювання.

Одним із важливих шляхів підвищення конкурентоспроможності України є ефективне використання експортного потенціалу країни, що зі зміною загальної соціально-економічної ситуації покращить результативні показники системи національних рахунків, а також стан національної економіки. Таким чином, існуючий дисонанс між бажаним рівнем конкурентоздатності країни та

здібністю ефективно вирішувати експортно-імпортні «задачі» в умовах зовнішньоекономічної діяльності, актуалізує проблему ефективного розвитку експорту до потреб кон'юнктури світового ринку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання конкурентоспроможності вивчали як західні вчені (П. Кругман, С. Ліндер, Б. Олін, М. Портер), так і вітчизняні (О. Амош, В. Александрова, Ю. Бажал, О. Болховітінова, З. Борисенко, В. Гейць, А. Даниленко та ін.). Українські вчені досить ретельно вивчають міжнародні рейтинги та дають аналіз результатів своїх досліджень.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, ряд аспектів цієї багатопланової проблеми залишається недостатньо вивченими і потребує дослідження. Зокрема, це низка методичних і організаційно-економічних питань, пов'язаних з науково-обґрунтованим підвищенням рівня експорту на засадах активації цільових факторів під дією факторів-важелів, формуванням економічно виправданої віддачі від масштабу виробництва національної економіки, розробкою прогнозів макропоказників, з урахуванням дії факторів-важелів системи конкурентоспроможності країни.

Мета статті. Метою публікації є обґрунтування теоретико- методичних засад і перспективних практичних напрямів підвищення конкурентоспроможності національної економіки при дослідженні цільових факторів конкуренції країни на основі когнітивного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Є підстави сподіватися, що на базі ефективного використання експортного потенціалу в державі сформується міцний виробничий сектор економіки, який досить пасивно проявляє себе сьогодні. Конкурентоспроможність країни дедалі впевненіше входить у життя українських товаровиробників. І те, що спостерігається деякий розвиток конкурентоспроможності країни, є заслугою показника чистого експорту.

Виходячи з цього, слід розглянути проблеми ефективного використання експортного потенціалу як вирішальної умови успішного представництва країни на міжнародному ринку та освоєння конкурентоздатної моделі розвитку України.

Організація експорту підпадає під вплив великої кількості факторів географічного, макроекономічного, соціального, техніко-технологічного, зовнішньоекономічного і, навіть, політичного характеру. Наявність складної системи взаємовідносин і зв'язків між українськими товаровиробниками, зовнішнім і внутрішнім середовищем та неточною кількісною і якісною оцінкою параметрів такої системи дозволяє віднести проблеми оцінки ефективного використання експортного потенціалу до низькоструктурних. У той же час потреба в дослідженні процесів, що протікають у складних системах – до яких відносять оцінку експортного потенціалу – зумовили необхідність когнітивного підходу до вирішення даної проблеми.

Когнітивна карта та подальший сценарний підхід до аналізу системи впливу зовнішнього і внутрішнього середовища на підвищення розміру експорту дозволяє виявити, які параметри потребують прискореного розвитку та вимагають необхідних заходів по їх удосконаленню.

Використання можливості підвищення експорту визначається його складом (наявним виробничим потенціалом країни, кон'юнктури внутрішнього ринку, сприятливим законодавством), розвитком зовнішньоекономічних відносин, міжнародної політики держави, тобто мотиваційними факторами і стимулами, що визначають зацікавленість товаровиробників, перш за все, у розвитку конкурентоспроможності країни, а також у кінцевому результаті власної діяльності. Такими ключовими факторами ми вважаємо представлені фактори у табл. 1, які можна дослідити через дані Державної служби статистики України.

Аналіз зовнішніх та внутрішніх факторів дозволив виявити ряд параметрів та факторів (табл. 2) на базі яких була складена когнітивна карта, що відображає топологію та напрямок взаємозв'язків. В отриманій когнітивній карті параметрів та факторів знак «+» демонструє єдиноспрямовану зміну двох зв'язаних параметрів, а знак «-», відповідно, різноспрямовану зміну двох зв'язаних параметрів. Це дозволяє встановити причинно-наслідкові зв'язки між

Таблиця 1

Зовнішні та внутрішні фактори впливу на розмір експорту країни

Умовне зна- чення фактору	Назва фактору	Зміст впливу		Схема впливу
		Фактичний	Необхідний або бажаний	
1	2	3	4	5
Внутрішні фактори				
X ₁	ВВП	Зниження розміру складових елементів ВВП не сприяє зростанню експорту	Зростання складових елементів ВВП стимулюватиме експорт	Підтримка національного виробництва, національних інвестицій, зростання державних замовлень
X ₂	Реальні доходи населення	Зниження доходів призводить до зменшення попиту, а, отже, і зниження обсягів виробництва	Підвищення доходів населення, що зумовлює підвищення виробництва якісної продукції	Підвищення мінімального рівня заробітної плати, що стимулюватиме працевлаштування та підвищення виробництва продукції
X ₃	Рівень заціняності	Зростання рівня безробіття, що негативно впливає на обсяги виробництва продукції	Зменшення рівня безробіття, що збільшує рівень ВВП	Створення робочих місць у перспективних експортних галузях України
X ₄	Інновації	Використання застарілої технології виробництва, що забезпечує програш як за стандартизацією, так і за собівартістю продукції	Використання новаторських технологій виробництва, що забезпечує нижчу собівартість продукції, розвиває патентне винахідництво	Стимулювання інноваційної діяльності підприємств, поліпшення процедури отримання патентів та авторських свідоцтв. Збереження патентів на території країни.
X ₅	Дотації	У структурі видатків державного бюджету мають незначну питому вагу, що не сприяє допомозі виробництва конкурентної продукції	У структурі видатків державного бюджету повинні мати більшу питому вагу, що сприятиме підвищенню обсягів виробництва конкурентної продукції	Фінансова підтримка національного виробництва та стимулювання зростання експорту

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5
X ₆	Вивізне мито	Значні суми відрахувань до бюджету, що значно зменшує розмір прбутку експортерів	Зменшення митних тарифів з метою стимулювання експорту продукції	Зменшення податкового тягара або створення вільних економічних зон, що забезпечує більшу величину прибутку експортерам
X ₇	Прямі інвестиції за кордон	Знижує величину капітальних інвестицій в українське виробництво	Зниження відтоку капіталу закордон	Зниження податків на фінансовому ринку, що сприятиме зростанню капітальних інвестицій у вітчизняне виробництво
Зовнішні фактори				
X ₈	Прямі іноземні інвестиції	Зменшення інвестицій не сприяє розвитку виробництва	Зростання інвестицій сприяє розвитку виробництва	Зменшення податкового тягара на ринку капіталів, що сприятиме зростанню експорту
X ₉	Імпорт	Зростає, що негативно впливає на конкурентоздатність національних товаровиробників	Зниження імпорту забезпечує підвищення ВВП, а отже і показника чистого експорту	Підвищення податкового тягара імпортерів, квотування імпорту
X ₁₀	Обмінний курс	Зростає, що знижує курс національної валюти, а це наслідок зменшення експорту	Спадає, що підвищує курс національної валюти, а це наслідок підвищення експорту	Монетарна політика НБУ спрямована на стимулювання обсягів виробництва та експорту
X ₁₁	Валовий зовнішній борг	Зростає, що підвищує податковий тягар товаровиробників, знижує обсяги виробництва	Зменшення, що знижує податковий тягар товаровиробників, знижує обсяги виробництва	Зменшення суми зовнішнього боргу шляхом удосконалення фіскальної та монетарної політики уряду

Джерело: авторська розробка

елементами системи, виявити силу впливу, побудувати когнітивну модель (рис. 1).

На основі аналізу чутливості та інтерпретації факторів, згідно їхнього потенціалу впливати на систему підвищення розміру експорту (табл. 2), вся сукупність факторів була згрупована на категорії:

Таблиця 2

Динаміка зовнішніх та внутрішніх факторів експорту України та їх парні коефіцієнти кореляції

Роки	У	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉	X ₁₀	X ₁₁
2006	253707	544153	111,8	57,9	5160,4	21951	1112	219,5	16890	269200	5,05	54512
2007	323205	720731	114,8	58,7	6149,2	32400	299	243,3	21607	364373	5,05	79955
2008	444859	948056	107,6	59,3	8024,8	38693	364,8	6196,6	29543	520588	5,26	101659
2009	423564	913345	90	57,7	865,7	33317	272,7	6198,6	35616	438860	7,79	103396
2010	549365	1082569	117,1	58,5	9867,1	32757	294,8	6226,3	40053	580944	7,93	117343
2011	707953	1316600	108	59,2	10350	31172	1311,3	6868,3	44806	779028	8,07	126236
2012	717347	1408889	113,9	59,7	11253	62377	200,8	6899,7	50334	835394	8,02	135065
2013	681899	1454931	106,1	60,3	11178	50758	77,9	6483,3	55297	805662	7,93	142079
2014	770121	1566728	88,5	56,6	10951	43638	220,1	6597,4	57056	834133	11,9	126308
2015	1044541	1979458	77,8	56,7	12611	27744	201,7	6350,6	45745	1084016	21,8	118729
У	1											
X ₁	0,7926	1										
X ₂	-0,5935	-0,61233	1									
X ₃	0,62145	0,80541	0,719	1								
X ₄	0,63322	0,74791	-0,47	-0,0	1							
X ₅	0,29892	0,35894	0,161	0,51	0,5025	1						
X ₆	-0,28081	-0,36598	0,276	0,53	-0,4132	-0,5288	1					
X ₇	0,59529	0,70617	-0,36	0,1	0,8449	0,4975	-0,305	1				
X ₈	0,71283	0,84783	-0,38	0,74	0,731	0,6399	-0,395	0,8196	1			
X ₉	0,59036	0,69052	-0,52	-0,1	0,9508	0,4084	-0,303	0,7195	0,8517	1		
X ₁₀	0,55866	0,64347	-0,8	-0,6	0,6893	-0,0981	-0,285	0,3998	0,4879	0,7903	1	
X ₁₁	0,66158	0,78999	-0,22	0,27	0,7257	0,6856	-0,413	0,8835	0,9453	0,8161	0,38	1

Джерело: розраховано авторами за даними Статистичного щорічника України за 2006-2015 роки

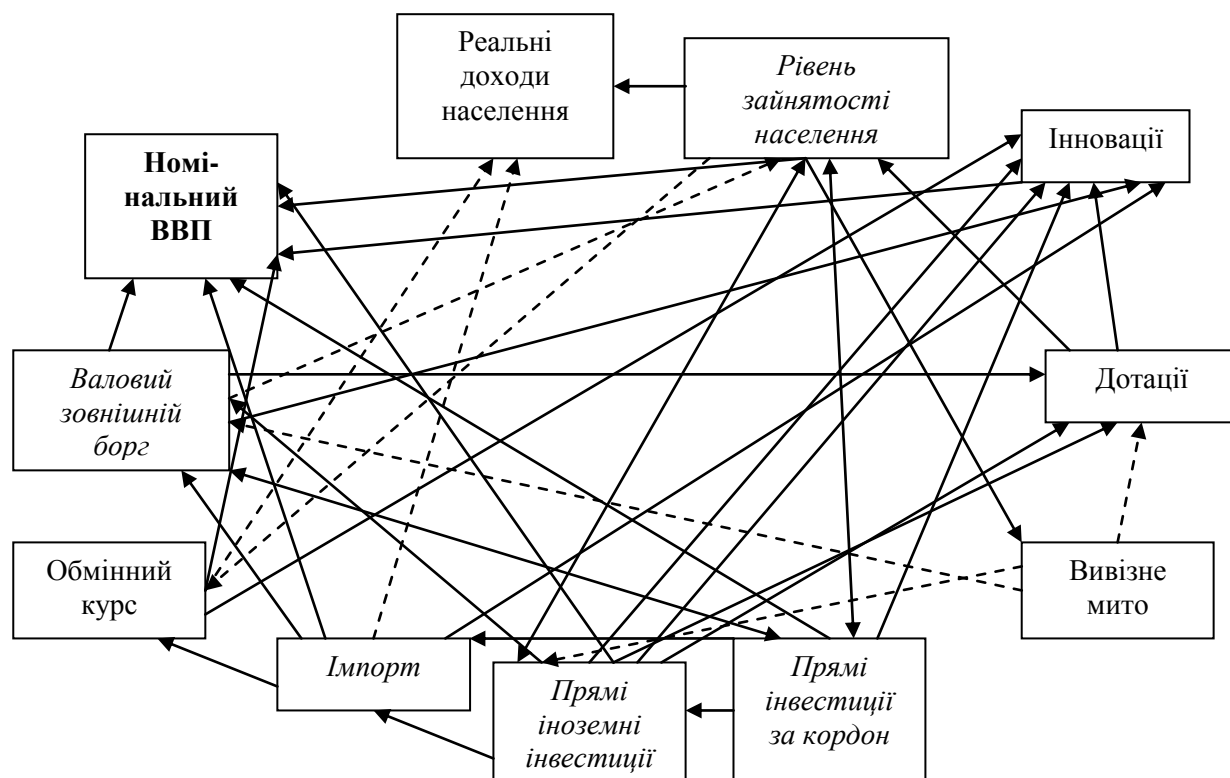

Рис. 1. Когнітивна карта взаємозв'язків факторів експорту

Джерело: авторська розробка

1. Цільові фактори – зміна чи сталість яких є метою керування системою:
 X_1 – номінальний рівень ВВП.

2. Фактори-індикатори – відображають та пояснюють розвиток процесів у проблемній ситуації: X_2 – реальні доходи населення; X_4 – інновації; X_5 – дотації; X_6 – вивізне мито; X_{10} – обмінний курс.

3. Фактори-важелі (управління) – потенційно можливі важелі впливу на ситуацію: X_3 – рівень зайнятості населення; X_7 – прямі інвестиції за кордон з України; X_8 – прямі іноземні інвестиції; X_9 – імпорт; X_{11} – валовий зовнішній борг.

У ході подальших досліджень були вивчені процеси поширення обурень на графу G по маршруту M . Орієнтаційний граф $G(V; A)$ включає дві категорії елементів: V – множина вершин, що відповідає множині базисних факторів; A – множина дуг, що відображає факт безпосереднього впливу факторів один на одного.

Визначено, що U_i , $i=1,2,\dots, n$ – численне значення вершин що дорівнює 1, а $p_j(t)$ – зміна у вершині x_j в момент часу t , тоді вплив цієї зміни на x_i в момент $t + 1$ описується функцією $\pm p_j(t)$ в залежності від знака дуги, що з'єднує x_i і x_j та дорівнює 1. Далі, скориставшись правилом поширення збурень у графі, будуть визначені числові значення обурень:

$$U_i(t+1) = U_i(t) + \sum_{j=1}^n f(V_j, V_i) p_j(t) \quad (1)$$

На базі цього, визначимо вектора $P_1, P_2, \dots, P_6$ зміни значень параметрів вершин в такти моделювання $n_1, n_2, \dots, n_6$ відповідно:

$$\begin{array}{ll} n_1 : & P_1 = Q_1 \\ n_2 : & P_2 = Q_1 \cdot A \\ n_3 : & P_3 = Q_1 \cdot A^2 \\ n_4 : & P_4 = Q_1 \cdot A^3 \\ n_5 : & P_5 = Q_1 \cdot A^4 \\ n_6 : & P_6 = Q_1 \cdot A^5 \end{array} \quad (2)$$

З метою обмеження множини можливого плану експерименту впливу у вершинах орієнтованого графа був розглянутий наступний план експерименту,

що відображає найефективніші впливи на фактори досліджуваної моделі (табл. 3).

Таблиця 3

План сценарного моделювання поведінки системи підвищення експорту

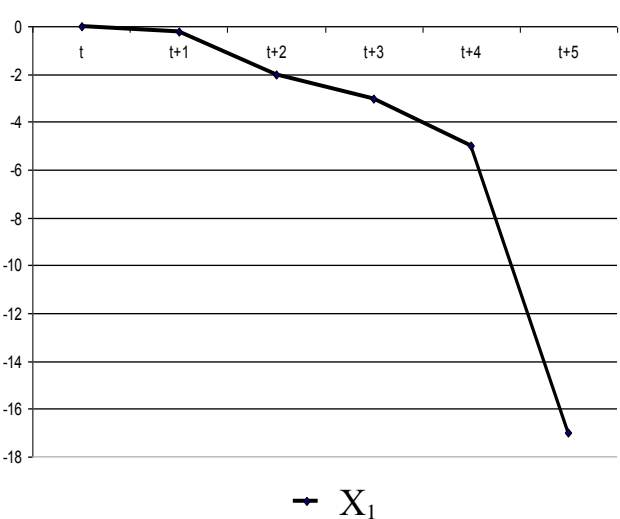
Сценарії	Імпульси	V_3	V_7	V_8	V_9	V_{11}
		Рівень зайнятості населення	Прямі інвестиції за кордон	Прямі іноземні інвестиції	Імпорт	Валовий зовнішній борг
1	$q_8 = +1, q_9 = -1, q_{11} = -1.$			+1	-1	-1
2	$q_8 = +1, q_9 = -1, q_{11} = +1.$			+1	-1	+1
3	$q_3 = +1, q_7 = -1, q_8 = +1.$	+1	-1	+1		

Джерело: авторська розробка

Результати моделювання за сценарним аналізом представимо у вигляді таблиці 4.

Таблиця 4

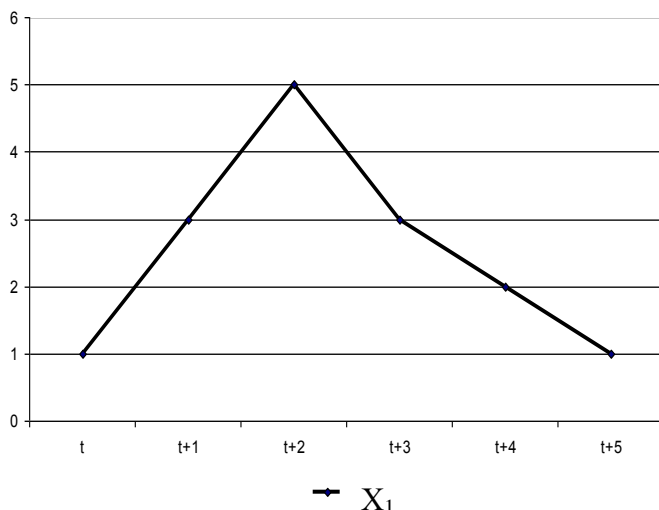
Результати сценарного моделювання системи «підвищення експорту»

Результати моделювання	Підсумок
<p>Сценарій 1. Імпульс поступає у три вершини V_8, V_9, V_{11}. Прямі іноземні інвестиції зростають, їх темпи росту значні ($q_8 = +1$); зменшується обсяг імпорту продукції ($q_9 = -1$); держава поступово ліквідує валовий зовнішній борг ($q_{11} = -1$).</p> <p style="text-align: center;">→ X_1</p>	<p>Представлена ситуація в цілому відповідає бажаному положенню справ в національній економіці. Покращення бюджетної ситуації країни та обмеження імпортних поставок веде до скорочення рівня ВВП, і, як наслідок, до кризи національної економіки. Еволюційний розвиток системи без різких спадів буде відбуватися до 3-го такту моделювання, зберігаючи тенденцію помірному скорочення. Після 4-го такту ця тенденція набуває катастрофічний характер.</p> <p>Висновок. З метою застереження погіршення ситуації у майбутньому, збереження та покращення існуючих позицій необхідні заходи по ефективному галузевому розподілу капіталовкладень.</p>

Сценарій 2. Імпульс поступає у три вершини V_8, V_9, V_{11} .

Прямі іноземні інвестиції зростають, їх темпи росту значні ($q_8 = +1$); зменшується обсяг імпорту продукції ($q_9 = -1$); держава продовжує збільшувати валовий зовнішній борг ($q_{11} = +1$).

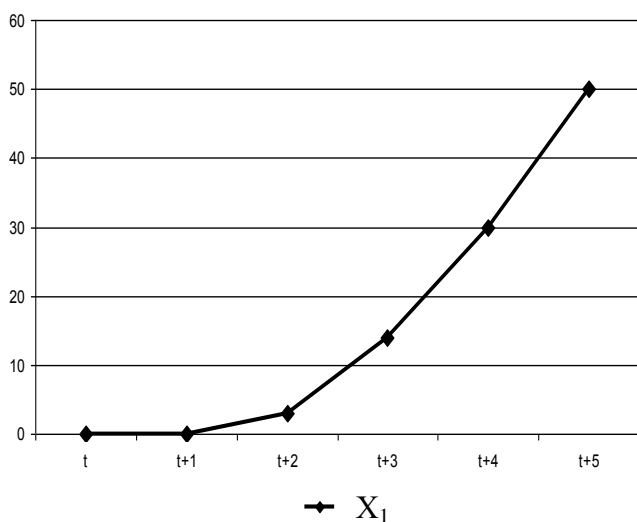

Приріст грошей в національну економіку активно не діє на систему, оскільки удосконалення обсягів валового внутрішнього продукту носить тимчасовий ефект. Відмічається циклічний характер впливу від фази піднесення до фази різкого спаду. Інертність системи дозволяє зберегти стабільність до 3-го такту моделювання, після якого спостерігається значне погіршення економічної ситуації економіки країни.

Висновок. Немає необхідності збільшувати митні тарифи на ввіз продукції, нарощувати суму державного боргу, щоб змусити товаровиробників активізувати ефективний процес виробництва. Такі стимули нарощування обсягів виробництва важливі, при цьому державний борг та обсяг імпорту не відіграють ключової ролі.

Сценарій 3. Імпульс поступає у три вершини V_3, V_8, V_9 .

Рівень зайнятості населення зростає ($q_3 = +1$); прямі інвестиції за кордон зростають ($q_8 = -1$); прямі іноземні інвестиції зростають, їх темпи росту значні ($q_{11} = +1$).

Зростання показників відбувається швидкими темпами, одразу після 3-го такту моделювання. Економічний розвиток цільового елементу системи носить довгостроковий характер.

Висновок. Найбільший ефект досягається за комплексної взаємодії на систему факторів виробничої функції Кобба-Дугласа, пов'язаних з активацією інвестиційних процесів безпосередньо в країні та мінімізацією рівня безробіття. Велика роль, при цьому, відведена ефективній комбінації двох факторів ВВП: праці та капіталу (зменшення прямих інвестицій за кордон підвищує розмір валових внутрішніх інвестицій), яка забезпечить ефект масштабів виробництва та конкурентоздатність національної економіки.

Висновки та пропозиції. Отже, забезпечення бажаних тенденцій у еволюційному розвитку системи (сценарій 1) без керівного впливу важелів на процеси посилює спад макроекономічних показників, які характеризують конкурентоспроможність країни. Найбільш позитивний ефект досягається за рахунок комплексної активації основних факторів виробництва (сценарій 4), що гарантує прояв віддачі у вигляді росту результативних макропоказників починаючи з 3-го такту моделювання.

Таким чином, зростання факторів виробництва, таких як збільшення валових внутрішніх інвестицій та рівня зайнятості населення, повинні стати спонукаючими важелями ефективного використання експортного потенціалу країни. Саме тому подальші наші дослідження базуватимуться на вивченні функції Коба-Дугласа.

Список літератури:

1. Артеменко В. Індикатори стійкого соціально-економічного розвитку регіонів / В. Артеменко // Регіональна економіка. – 2006. – № 2. – С. 90–97.
2. Белейченко О. Г. Чинники впливу на конкурентоспроможність економіки / О. Г. Белейченко // Економіка та держава. – 2009. – № 8. – С. 33–35
3. Позиція України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності 2016-2017 – [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://edclub.com.ua/analitika/pozyciya-ukrayiny-v-reytyngu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-1>
4. Статистичний щорічник України за 2015 р. – Державний комітет статистики України. – Київ – 2016 р. – 394 с.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Артеменко В. Індикатори стійкого соціально-економічного розвитку регіонів / В. Артеменко // Регіональна економіка. – 2006. – № 2. – С. 90–97.
2. Белєйченко О. Г. Чинники впливу на конкурентоспроможність економіки / О. Г. Белєйченко // Економіка та держава. – 2009. – № 8. – С. 33–35
3. Позиція України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності 2016-2017 – [Електронний ресурс] режим доступу: <http://edclub.com.ua/analitika/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-1>
4. Статистичний щорічник України за 2015 р. – Державний комітет статистики України. – Київ – 2016 р. – 394 с.